

Ш.А.Қосимов,
ЎЗР Банк-молия академияси магистранти

КРЕДИТЛАШ ЖАРАЁНЛАРИДА КРЕДИТГА ЛАЁҚАТЛИКНИ БАҲОЛАШ ВА ҚАРОР ҚАБУЛ ҚИЛИШНИНГ АВТОМАТЛАШТИРИЛГАН ТИЗИМЛАРИНИ ЖОРИЙ ЭТИШ МАСАЛАЛАРИ

Аннотация. Илмий мақолада бугунги кунда банк тизимида кичик бизнес субъектларини кредитга тўлов қобилиятини баҳолаш жараёнини автоматлаштириш муҳим аҳамият касб этаётганини тушунтиришга асосий этибор аратилган. Сўнги 4 йил давомида Республикада банк тизимида актив амалиётларни ривожлантириш борасида кўплаб ислохотлар ва ижобий ўзгаришлар амалга оширилди. Жисмоний шахсларни кредитлашда илғор хорижий тажрибалар қўлланилмоқда. Жумладан бир нечта тижорат банкларида тўлов қобилиятини баҳолаш учун автоматлаштирилган скоринг тизими, кредит конвейерлари жорий этилди. Лекин кичик бизнес субъектларини кредитлаш жараёнларида мижозлар фаолиятини таҳлил этишга ҳалигача индивидуал ёндашилмоқда. Кўплаб банklar ҳозирги кунда кичик бизнес субъектларини фаолиятига баҳо беришни автоматлаштиришга имкониятлар етарли эмас ҳисоблайдилар. Мақолада тўлов қобилиятини баҳолашни автоматлаштириш, эскирган анъанавий усуллар ўрнига замонавий илғор технологияларни жорий этиш бугунги кун тартибидаги асосий масалалардан бири бўлиб турганини асослаб беришга ҳаракат қилинди.

Таянч сўз ва иборалар: Банк, банк фаолияти, кредит rischi, кичик тадбиркорлик субъектлари, тўлов қобилияти, ахборот технологиялари, моделлар базаси, скоринг, кредит конвейери.

Annotation. The scientific article focuses on explaining the importance of automating the process of assessing the solvency of small businesses in the banking system today. Over the past 4 years, the banking system of the Republic has undergone many reforms and positive changes in the development of active operations. Advanced foreign experience is used in lending to individuals. In particular, several commercial banks have introduced automated scoring systems and credit conveyors to assess solvency. Two commercial banks are offering innovative solutions for providing online microcredits to small businesses. However, the amount of online credit is limited, and the analysis of customer performance in standard lending processes is still an individual approach. Many banks currently believe that there are not enough opportunities to automate the evaluation of the activities of small businesses. The article tried to argue that the automation of solvency assessment, the introduction of modern advanced technologies instead of outdated traditional methods is one of the main issues on the agenda today.

Key words and phrases: Banking, banking, credit risk, small business, solvency, information technology, digital technology, scoring, credit conveyor.

Кириш

Сўнги йилларда рақамли иқтисодиётни, жумладан банк фаолиятини рақамли трансформация қилишга Ўзбекистон Республикаси Президенти, ҳукумати даражасида эътибор кучайди. Бу албатта бежизга эмас. Тезкорлик билан қисқа вақт давомида, сифатли ва аниқ хизмат кўрсатиш банкларнинг фаолияти самарадорлиги янада ошириш билан биргаликда, иқтисодиётнинг реал секторини керакли маблағ билан таъминлаб, товар ва хизматлар ишлаб чиқариш ҳажмини оширишга ижобий таъсир кўрсатади.

Сўнги йилларда рақамли иқтисодиётни ривожлантириш, жумладан банк тизими самарадорлигини замонавий ахборот технологиялар ёрдамида оширишга қаратилган қуйидаги қарор ва фармонлар қабул қилинди.

15.05.2020 йилдаги ПФ-5992-сонли “2020 — 2025 йилларга мўлжалланган Ўзбекистон Республикасининг банк тизимини ислоҳ қилиш стратегияси тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Президенти фармони, 02.03.2020 йилдаги ПФ-5953 сонли “2017 — 2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича ҳаракатлар стратегиясини «Илм, маърифат ва рақамли иқтисодиётни ривожлантириш йили»да амалга оширишга оид давлат дастури тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Президенти фармони, 05.10.2020 йилдаги ПФ-6079-сонли «РАҚАМЛИ ЎЗБЕКИСТОН — 2030» стратегиясини тасдиқлаш ва уни самарали амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Президенти фармонлари тақдидланди.

Ушбу қарор ва фармонларда Банк тизимига замонавий сервис ечимлари асосида ахборот технологияларини, молиявий технологияларни кенг жорий этиш, ахборот хавфсизлигини лозим даражада таъминлаш, шунингдек, молиявий хизматлар кўрсатишда инсон омили таъсирини камайтириш бўйича тезкор чора-тадбирлар кўриш талаб этилаётганлиги, инновациялар ва ахборот тизимларининг сушт ривожланганлиги, молиявий оммабопликнинг паст даражадалиги сабабли банкларнинг самарали инфратузилмасини яратиш ва фаолиятини автоматлаштириш лозимлиги кўрсатиб ўтилган.

Республикамиз банк тизимларида 2016-2018 йиллардан бошлаб жисмоний шахсларни кредитлашда автоматлашган скоринг таҳлил тизими, кредит конвейери услубида кредитлаш амалиётлари жорий этилиши бошланди. Жисмоний шахсларни молиялаштиришда бир қатор чекловлар бекор қилиниб, микроқарз ажратиш каби янги имкониятлар яратиб берилди. Натижада сўнги 4 йил ичида жисмоний шахсларни кредит ажратишда кескин ижобий ўзгаришлар кузатилди.

1-диаграмма

2020 йилга келиб йил давомида жисмоний шахсларга ажратилган истеъмол кредитлари сони (1 396 378 та) 2017 йилга нисбатан (172 810 та) 8 баробарга, жисмоний шахсларга ажратилган кредитлар қолдиқлари 14,8 трлн сўмга кўпайди. Тадбиркорлик субъектларини кредит тўлов қобилиятини таҳлил этиш ва кредитлаш жараёнларини автоматлаштириш орқали ҳамда ЯТТ ва юридик шахсларга ажратилаётган кредитлар миқдорини орттиришга эришиш мумкин.

2-диаграмма

Халқаро банклар амалиётида қўлланилаётган ва ўзининг ижобий натижаларини бераётган замонавий технологиялар банк тизимига жорий қилиш кичик тадбиркорлик субъектларини фаолияти самарадорлигини янада оширади деб ҳисоблаймиз.

Адабиётлар шарҳи

Банк амалиётида Ахборот технологияларидан кенг фойдаланишни маҳаллий ва хорижий олимлар бир неча йиллардан буён тавсия этиб келади. Ахборот технологияларини ахамиятини айнан ахборот технологиялари мутахассиси бўлмаган кадрларни тушуниб етишига маълум вақт керак бўлди. Ҳозирда банк мутахассислари ҳам, мижозлар ҳам ахборот технологиялари йўналишида етарли даражада малакага эга.

О.М.Шаталованинг фикрига кўра кредит конвейери тўғри йўлга қўйилган тақдирда тижорат банки сезиларли иқтисодий фойдага эришади ва мижоз учун курашда асосий рақобатдош устунликка эга бўлади.

Шунингдек, муаллиф кредит фабрикаси, кредит конвейерини жорий этишда жорий этилаётган тижорат банкининг эҳтиёжларига мослаштиришни ҳисобга олишни тавсия этади. Чунки ҳар бир банкнинг риск стратегияси, рискни қабул қилиш даражаси, кредит сиёсати, дастурий таъминотлари, кредит маҳсулотлари турлари бир-биридан фарқ қилади.

А.Ткачёв ва А.Шипуновнинг фикрларига кўра, банкларда кредит-скоринг тизимларини жорий этиш мижозларнинг кредит олиш учун тақдим этган аризаларини қондириш ёки рад этиш жараёнини сезиларли даражада тезлаштириш билан биргаликда кредит портфели сифатини янада оширади.

Асосий материалнинг тақдими

Скоринг тизими асосида баҳолаш хорижий банкларда бир неча йил олдин бошлаган, Жумладан Россия Федерациясида 2010 йилларнинг бошларида куплаб банклар кредит конвейери асосида жорий этган. 2013 йилда Ernst & Young компанияси мутахассислари томонидан олиб борилган урганишларда Россия Федерациясидаги скоринг баҳолаш тизими асосида Кредит конвейери жорий этилган банкларда кредит портфели 1-йилда 25%га ортгани, кредитлаш жараёнининг уртача харажати 51%га камайганлиги кузатилган.

Россия Федерациясида фаолият юритувчи “Сбербанк” 2013 йил учун йиллик ҳисоботида тадбиркорлик субъектларини молиялаштириш учун 2010 йилдан бошлаб “Кредит фабрикаси” скоринг технологияси жорий этилгани, ушбу тизим ёрдамида кредит портфели 35% ортгани ва кичик бизнес субъектларига ажратилган кредитлар портфели ҳажми 134 млрд рублга етганлигини қайд этиб ўтган.

Тадқиқот давомида 2020-2021 йилларда микрокредитлар олган юридик шахс ташкил этган ва ташкил этмаган ҳолдаги тадбиркорлик субъектлари ўртасида онлайн сўровнома ўтказилди. Сўровномада 460 нафар тадбиркорлар ўз фикрларини билдириб ўтдилар.

3-диаграмма

Сўровнома иштирокчиларининг 70%и 2 мартадан кўп кредит олган ва бу соҳадаги етарли тажрибага эга бўлган тадбиркорлардир. Шу билан биргаликда сўровнома объектив бўлишлигини таъминлаш мақсадида кредит мутахассислари ўртасида ҳам онлайн сўровнома ўтказилди. Сўровномада 52 нафар кредит мутахассислари иштирок этди.

Сўровномада шу нарса маълум бўладики 72% респондентлар банкга мурожат қилган вақтдан бошлаб, ҳужжатларни тўлиқ тақдим қилиб бўлгунгача 4 кундан ортиқ вақт сарфлаганликларини, 75% ҳолатларда мижоз 5 тадан ортиқ ҳужжатлар тақдим этганлигини билдирганлар.

Кредит мутахассисларининг 64 фоизи эса мижозлардан тақдим этилаётган маълумотлар етарли даражада ишончли эмаслигини қайд этган бўлиб, тақдим этилган маълумотлар реал ҳолатни акс эттиришини ўртача 49%га баҳолаганлар.

Яъни, мижозлар банкка тақдим этаётган хужжатларда молиявий ҳолатини нисбатан ижобийроқ қилиб кўрсатишга ҳаракат қиладилар. Хужжатлардаги камчилик ёки асосларнинг етарли эмаслиги сабабли қўшимча хужжатлар ва ахборотларни ўрганишга тўғри келади.

Бу ҳолатни мижозлардан талаб этиладиган хужжатларни ташқи манбалардан онлайн тарзда юклаб олиш орқали камайитиришга эришиш, давлат ташкилотларидан мижозлар розилиги асосан ишончли маълумот йиғишни жорий этиш орқали бартараф этиш мумкин.

40% мижозлар кредитларини хужжат тақдим қилганидан сўнг 3 кунни ичида кредит олганларини қайд этгани ижобий ҳолат албатта лекин. Лекин 60% ҳолатда 4 кун ва ундан кўп вақт сарфланган.

Кредит мутахассислари эса ушбу вақтнинг аксарият қисми, мижозларнинг кредит қобилиятини ва тўғри маълумотлар тақдим этилганлигини таҳлил этиш, қарор қабул қилишга сарфланишини қайд этган бўлиб, 31 фоизи таҳлил учун 6 соатдан (0.75 иш куни) кўп вақт талаб қилинишини, қарор қабул қилиш учун эса ўртача 3,6 соат вақт сарфланишини билдирганлар. Демак, кредит қобилиятини таҳлил қилишни ва қарор қабул қилишни автоматлаштириш орқали кредит ажратиш жараёнини 8 соат, яъни 1 иш кунига қисқартириш мумкин.

Кредитлаш амалиётларида мижозларнинг молиявий ҳолатини баҳолаш учун фойдаланилиб келинаётган кўплаб молиявий коэффицентлар бир неча ўн йиллар олдин ишлаб чиқилган. Масалан Э.Альтманнинг Z модели 1968 йилда ишлаб чиқилган, У.Бивер эса ўзининг моделини 1966 йилда чоп этган. Сўнги йилларда Республикамиз иқтисодиётида кескин ўзгаришлар кузатилди, ижобий ислохотлар амалга оширилди. Шунга мувофиқ сўнги йилларда кредит ажратиш вақтида фойдаланиб келинаётган молиявий коэффицентлар мижозлар томонидан кредит тўловларини ўз вақтида амалга оширишига, ёки кечиктириб тўлашига боғлиқлигини ўрганишга қаратилган регрессион таҳлиллар ўтказилмаган.

Анъанавий кредитлаш жараёнларида инсон омиллари аралашуви сезларли даражада. 2017 йилда Ўзбекистон Республикаси Марказий банкига юборилган 7281та мурожатнинг 34,8 фоизи кредит олиш масаласида бўлган. 2020 йилда Республика бўйича аниқланган коррупцияга оид жиноятларнинг 5% тижорат банклари ҳиссасига тўғри келган.

Кредит олувчи тўғрисида маълумотни йиғиш, таҳлил қилиш ва қарор қабул қилиш тизимларини автоматлаштириш орқали қуйидагилар эришиш мумкин:

- Қарз олувчи фаолиятини таҳлил қилиш учун керакли бўлган маълумот ва ахборотларни ишончлигини таъминлаш;

- Таҳлил қилиш учун керакли бўлган маълумот ва ахборотларни йиғишга сарфланадиган мижоз вақтини қисқартириш;

- Қарз олувчининг тўлов қобилиятини баҳолашга сарфланадиган вақт сарфини қисқартириш;

- Қарор қабул қилиш жараёнига инсон омили таъсирини камайитириш;

- Банк кредит портфели сифатини ошириш;

- Кредитлаш жараёни учун сарфланадиган харажатларини камайтириш;
- Банк хизматларини сотиш хажмини ошириш.

Хулоса ва таклифлар

Хулоса қилиб айтганда, Ўзбекистон банк тизимига хорижий банклар кириб келаётган бир вақтда кучли рақобат шароитида тижорат банклари ўз бизнес позициясини сақлаб қолиш учун кредитга лаёқатликини баҳолашнинг замонавий инновацион тизимларини жорий этишлари лозим. Ушбу мақсадга қуйидагиларни амалга ошириш орқали эришиш мумкин:

- Замонавий билимларга эга малакали мутахассисларни жалб этиш, мутахассислар малакасини ошириш;
- Таҳлилни амалга ошириш учун ишончли маълумотлар базасини яратиш (Big Data);
- Ташқи ахборот манбаалари билан онлайн ахборот алмашинувида асосланган интеграцияларни амалга ошириш;
- Мавжуд молиявий таҳлил усулларни самарадорлигини таҳлил этиш ва миқдори тўлов қобилиятини прогноз қила оладиган омилларга алмаштириш;
- Қарор қабул қилиш учун таваккалчилик ва бизнес қоидаларидан иборат бўлган моделлар базасини ишлаб чиқиш;
- Банк тизимини рақамлишатириш учун замонавий лойиҳавий бошқарув услубларини қўллаш;

Тижорат банки фаолият юритаётган ахборот маконида етарли инфратузилма шаклланмаган ҳолатда тўлов қобилиятини баҳолашнинг автоматлашган тизимларини тижорат банки ўзининг кучи билан тўлиқ йўлга қўя олмаслиги мумкин. Бунинг учун қуйидагиларни ҳам амалга ошириш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблайман:

- Қарз олувчи розилигига асосан қарз олувчи тўғрисида давлат ва назорат органларидаги маълумотлардан фойдаланиш имкониятини кенгайтириш;
- Шахсга доир ахборотларни ҳимоя қилиш, битимлар тузиш, шартномавий муносабатларни тартибга солувчи қонун ва қонун ости ҳужжатларини ахборот технологияларини жорий этилишини инобатга олган ҳолда такомиллаштириш;
- Қарор қабул қилишда ахборот технологияларини қўллаш тўғрисидаги билимларни банк иши, молия каби иқтисодий мутахассисликлар талабаларига таълим берилишига катта эътибор қаратиш.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПФ-5992-сонли “2020 — 2025 йилларга мўлжалланган Ўзбекистон Республикасининг банк тизимини ислоҳ қилиш стратегияси тўғрисида”ги фармони 15.05.2020 йил Lex.uz
2. 02.03.2020 йилдаги ПФ-5953 сонли “2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича ҳаракатлар стратегиясини «Илм, маърифат ва рақамли иқтисодиётни

ривожлантириш йили»да амалга оширишга оид давлат дастури тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Президенти фармони. Lex.uz

3. 05.10.2020 йилдаги ПФ-6079-сонли «РАҚАМЛИ ЎЗБЕКИСТОН – 2030» стратегиясини тасдиqlаш ва уни самарали амалга ошириш чоратadbирлари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Президенти фармони. Lex.uz.

4. Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг 2020 йил якуни бўйича статистик бюллетени. 2021 йил январь. cbi.uz

5. Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг 2018 йил якуни бўйича статистик бюллетени. 2019 йил январь. cbi.uz

6. С.С.Қосимов “Ахборот технологиялари”. Тошкент. “Алоқачи” 2006 й.

7. О.М.Шаталова. “Кредитный конвейер как инструмент повышения эффективности банковского бизнеса.” Журнал "Управление в кредитной организации", 2013, N 2.

8. “Годовой отчет ОАО «СБЕРБАНК РОССИИ» за 2013 год”. 10.06.2014. sber.ru.

9. А.Ткачёв, А.Шипунов. “Системы кредитного скоринга. Матричный подход”. Журнал “Банкавскі веснік”, КАСТРЫЧНІК 2019.